

Iwona Arabas

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN

ORCID 0000-0002-1194-984X

Piotr Daszkiewicz

PatriNat (OFB-Muséum national d'Histoire naturelle-CNRD-IRD), Paryż

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN

ORCID 0000-0002-6631-100X

Technika konserwacji okazów królestwa zwierząt w Gabinecie Historii Naturalnej księżnej Anny z Sapiehów Jabłonowskiej

Techniques for the Conservation of Animal Specimens in the Cabinet of Natural History of Duchess Anna Jabłonowska, née Sapieha

This article aims to examine the conservation techniques of animal specimens in the Cabinet of Natural History of Duchess Anna Jabłonowska, née Sapieha, in the context of the history of European preparation and exhibition techniques. The 18th c. saw a breakthrough in the development of preparation techniques used in cabinets of natural history. The need to 'preserve' animals and plants brought by overseas expeditions led to the search for new conservation techniques and methods, which had long been the subject of scientific research. René-Antoine Ferchault de Réaumur (1683–1757) was considered the father of modern taxidermy techniques, who proposed preserving birds in jars with alcohol and mummifying them, trying to make the prepared specimens as close to their living forms as possible. The next very important stage was the use of arsenic by Louis Dufresne (1752–1832), a naturalist and curator of the zoological collections of the National Museum of Natural History in Paris.

In the inventory of the collection of natural specimens in Anna Jabłonowska's Cabinet of Natural History in Siemiatycze, discovered in the St. Petersburg archive, the information on the conservation of specimens is very modest. It should be emphasized that despite this, it constitutes an important contribution to the history of the conservation of Polish natural collections in the 18th c. Jabłonowska had certainly mastered the knowledge

of nature exhibitions and 18th-c. systematics of the natural world, which only confirms that she belonged to the group of women who made extraordinary contributions to the development of natural history during the Polish Enlightenment.

Keywords: Anna Jabłonowska, cabinet of natural history, conservation of animal specimens, taxidermy

Słowa kluczowe: Anna Jabłonowska, gabinet historii naturalnej, konserwacja okazów zwierząt, taksydermia

1. Osiemnastowieczny przełomem w rozwoju technik preparatorskich

Najstarsze, bardzo nieliczne do dzisiaj zachowane spreparowane zwierzęta, jeśli nie liczyć trafiających przez przypadek do gabinetów historii naturalnej egipskich mumii, datowane są na siedemnasty wiek¹, jednak przełom w rozwoju konserwacji okazów przyrodniczych nastąpił dopiero w wieku osiemnastym. Pragnienie dłuższego okresu przechowywania eksponatów w gabinetach historii naturalnej, a także chęć „utrwalenia” zwierząt i roślin przywożonych przez zamorskie wyprawy sprawiały, że poszukiwano nowych technik i metod konserwacji, które od dawna są przedmiotem badań historyków².

W XVIII w. już za legendarne uważano preparaty wykonane przez holenderskiego aptekarza Frederika Ruyscha (1638–1731)³, które stały się modelowymi preparatami dla innych kolekcjonerów, a stosowana metoda zagadką dla preparatorów. Ruysch posługiwał się bowiem ciągle wówczas nieujawnioną techniką wstrzyknięć do naczyń krwionośnych martwego ciała płynnego wosku, którą tak udoskonalił, że preparaty uzyskiwały zabarwienie witalne i można je było przechowywać bardzo długo. Za życia nigdy nie zdradził składu płynu, którego używał do preparowania i dopiero po jego śmierci w 1743 r. Johann Christoph Rieger (1696–1774)⁴ ujawnił, że w skład płynu wchodziły łój, biały wosk, cynober i „czasami inne substancje, w zależności od pory roku”⁵. Natomiast płyn do balsamowania sporządzał z alkoholu (przygotowanego z wina lub kukurydzy) z dodatkiem czarnego pieprzu⁶.

Zagadnieniami dotyczącymi konserwacji interesowali się najwybitniejsi przyrodnicy XVIII w., a najbardziej cenieni to René-Antoine Ferchault de Réaumur (1683–1757), Karol Linneusz (1707–1788), Louis Dufresne (1752–1832) i Jean-Baptiste Bécoeur (1718–1777). Proponowano bardzo różne metody, które stawały się tematem ożywionych dyskusji

- 1 P.A. Morris, *A History of Taxidermy: Art, Science and Bad Taste*, Berkshire 2010, s. 396.
- 2 A. Pequignot, *La Taxidermie au Muséum: Un témoignage historique et muséologique. Muséum national d'Histoire naturelle*, Paris 1999, s. 81; eadem, *Histoire de la taxidermie en France (1729–1928): Étude des facteurs de ses évolutions techniques et conceptuelles, et ses relations à la mise en exposition du spécimen naturalisé*, Paris 2002, s. 367; P.A. Morris, *A History of Taxidermy*, s. 396.
- 3 L. Kooijmans, D. Defied, *The Anatomy Lessons of Frederik Ruysch*, „The Journal of the International Society for the History of Philosophy of Science” 2012, t. 2, nr 1, s. 177–182; K. Wilemska, M. Zieliński, M. Jasińska, M. Szynawa, M. Kucharzewski, *Frederik Ruysch – życie i działalność medyczna*, „Annales Academiae Medicae Silesiensis” 2012, t. 66, s. 91–97.
- 4 J.C. Rieger, *Introductio in notitiam rerum naturalium et arte factarum, quarum in communi vita, sed praecipue in medicina usus est; exponens materiam medicam seu historiam simplicium, medicamenta composita eorumque componendorum rationes et therapeuticas rationes per alphabet. ordinem dig.*, Hagae 1742–1743.
- 5 R. Olry, *Short History of Vascular Injections, with Special Reference to the Heart Vessels*, „The Journal of the International Society for Plastination” 1998, t. 13, nr 1, s. 7–11.
- 6 J.C. Rieger, *Introductio*, s. 22–23.

w najważniejszych ówczesnych europejskich pismach naukowych⁷. Dla preparatorów szczególnych trudności przysparzały ptaki, które starano się przedstawiać niczym w locie⁸. Pomysły preparatorskie niekiedy były zadziwiające, biorąc pod uwagę współczesną muzeografię, jak np. konserwowanie i prezentowanie ryb⁹ oraz ptaków na kartach zielnikowych tak, jak rośliny, w formie spłaszczonej.

Wielu specjalistów, za Dufresne'em, przyrodnikiem i kustoszem kolekcji zoologicznych Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu, za początek nowoczesnych technik taksydermicznych uznaje połowę osiemnastego wieku¹⁰, a za ojca tej dziedziny – de Réaumur¹¹. Uczony ten proponował konserwowanie ptaków w słojach z alkoholem, a dodatkowo suszenie okazów przed zanurzeniem i ich mumifikację, starając się, by preparowane okazy miały wygląd jak najbardziej zbliżony do żywych form. W XVIII w. popularne było także dodawanie różnych substancji korzennych czy też aromatycznych, aby zwiększyć zdolność konserwującą alkoholu, który miał jednak wiele wad: był drogi, łatwopalny i często powodował utratę ubarwienia przechowywanych okazów. Réaumur poświęcił technikom preparowania, konserwowania i transportu ptaków szereg rozpraw i broszur publikowanych przez Królewską Akademię Nauk w Paryżu¹².

Kolejnym bardzo ważnym etapem w historii rozwoju technik konserwacji okazów przyrodniczych było zastosowanie arseniku¹³ przez Dufresne'a, który spopularyzował techniki konserwatorskie w haśle w *Nouveau Dictionnaire d'histoire naturelle appliqué aux arts, à l'agriculture*¹⁴. Rewolucyjnym pomysłem było zastosowanie w konserwacji mydła arsenikowego¹⁵, co umożliwiło znaczące wydłużenie okresu przechowywania okazów w kolekcjach. Metoda została opracowana przez aptekarza i ornitologa z Metz, Bécoera i długo pozostawała tajemnicą, co zarzucano wynalazcy w korespondencji publikowanej w pismach naukowych¹⁶. Metoda upubliczniona dopiero w 1802 r. bardzo szybko została przyjęta przez preparatorów Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu i stała się popularna w całej Europie i Ameryce.

2. Siemiatyckie zbiory księżnej Anny Jabłonowskiej

Przyrodnicza kolekcja księżnej Anny z Sapiechów Jabłonowskiej (1728–1800) należała do najcenniejszych zbiorów o tej tematyce w XVIII-wiecznej Europie. Jej Gabinet Historii

7 A. Pequignot, *La Taxidermie au Muséum*, s. 81.

8 P. Parlant, F. Dusoulie, Y. Walter, *Oisier. L'étranger herbier d'oiseaux*, Saint-Étienne-les-Orgues 2020, s. 195.

9 L. Bertin, *Les Poissons en herbier et le système ichtyologique de Michel Adanson*. *Muséum national d'Histoire naturelle*, Paris 1950, s. 45.

10 W wielu językach m.in francuskim czy angielskim używa się nazwy *taxidermia* (*taxidémie*, *taxidermy*), pochodzącej od greckiego źródłosłowu (*taxis* – przygotowanie i *derma* – skóra).

11 P. Daszkiewicz, *René-Antoine Ferchault de Réaumur (1683–1757) – dendrologiczne aspekty jego prac*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego” 2016, t. 64, s. 59–66.

12 R.A. Réaumur, *Moyen facile de conserver les oiseaux qu'on veut faire arriver sains dans des pays éloignés*, Paris 1745, s. 2; idem, *Différens moyens d'empêcher de se corrompre les oiseaux morts qu'on veut envoyer dans des pays éloignés, & de les y faire arriver bien conditionnez. Quelques-uns de ces mêmes moyens peuvent être aussi employez pour conserver des quadrupèdes, des reptiles, des poissons et des insectes*, Paris 1747, s. 4.

13 W praktyce stosowano wodny roztwór arseninu sodu NaAsO_2 .

14 L. Dufresne, *Taxidermie*, [w:] *Nouveau dictionnaire d'histoire naturelle appliquée aux arts: principalement à l'agriculture et à l'économie rurale et domestique*, t. 21, Paryż 1803, s. 507–565.

15 Mydło otrzymywano używając równych części zwykłego mydła i arseniku (As_2O_3).

16 A. Pequignot, *La Taxidermie au Muséum*, s. 81.

Naturalnej znajdował się w pałacu w Siemiatyczach na Podlasiu i posiadał pięć sal specjalnie do tego przeznaczonych i odpowiednio wyposażonych. Po śmierci właścicielki Gabinet został sprzedany i przez 10 lat był ważną częścią zbiorów przyrodniczych Muzeum Uniwersytetu Moskiewskiego. Niestety po wkroczeniu wojsk napoleońskich w 1812 r. zbiory przyrodnicze, zamurowane w piwnicach gmachu Muzeum, spłonęły podczas pożaru miasta. Dopiero w ostatnich latach zostały odnalezione dokumenty i spisy zbiorów, co pozwala na odtworzenie losów i zawartości kolekcji¹⁷, a w niektórych przypadkach nawet proveniencję poszczególnych okazów. Informacje zawarte w tych dokumentach dają wskazówki co do prawdopodobnych metod konserwacji, co jednocześnie determinowało rodzaj ekspozycji.

Rzadkością były gabinety, które, jak gabinet króla Francji, dysponowały własnymi pracownikami preparatorskimi. Takie informacje nie zostały odnalezione w przypadku kolekcji księżnej Anny Jabłonowskiej, choć stosunkowo duża liczba okazów fauny krajowej pozwala przypuszczać, że przy gabinecie pracował także kustosz preparator. Nie wiadomo także, jak konserwowano już zakupione okazy. Niewątpliwie, jak w przypadku okazów w słojach z alkoholem, nawet tych zamkniętych stosunkowo szczelnie, musiano uzupełniać ciecz konserwującą (alkohol zapewne z jakimiś dodatkami).

W czasie, gdy Jabłonowska kupowała swoje okazy, mydło arsenikowe było stosowane jedynie przez kilku „wtajemniczonych” przyrodników z kręgu Bécœura, jest więc mało prawdopodobne, że właśnie tą metodą były konserwowane okazy z jej kolekcji.

Materiały źródłowe dotyczące konserwacji okazów w osiemnastowiecznych kolekcjach w dawnej Rzeczypospolitej są niezmiernie rzadkie i z tego względu lista okazów sporządzona w związku ze sprzedażą zbiorów księżnej w 1802 r. jest niezwykle cennym dokumentem także dla historii konserwacji zbiorów przyrodniczych. Spis najcenniejszych okazów został dołączony do listu – oferty sprzedaży Gabinetu Historii Naturalnej księżnej Anny Jabłonowskiej sporządzonego przez hrabiego Stanisława Sołtyka (1752–1833), reprezentującego interesy spadkobierców. List z 12 października 1801 r. adresowany do radcy stanowego Fiedora Iwanowicza Engela (1769–1837)¹⁸ napisany został w języku francuskim i nosi tytuł: *Exposé sommaire. De l'état actuel du cabinet d'histoire naturelle formé à Siemiatycze en Podlasie par S.A. la feu Princesse Douairière JABLONOWSKA Palatine de Braclaw Né Pr. SAPIEHA. D'après le relevé qui en a été fait au mois d'Août 1801* („Krótkie przedstawienie aktualnego stanu gabinetu historii naturalnej utworzonego w Siemiatyczach na Podlasiu przez Jej Wysokość zmarłą Księżną Wdowę Dziedziczkę JABLONOWSKĄ wojewodzinę braclawską, z domu księżną SAPIEHA. Według spisu wykonanego w miesiącu sierpniu 1801 roku”)¹⁹.

W cytowanym powyżej spisie informacje o sposobach konserwacji okazów są rzadkie i dotyczą tylko części kolekcji, gdyż muszle, koralowce czy minerały nie wymagały specjalnych zabiegów konserwacyjnych. Nawet niektóre zwierzęta, jak np. tak lubiany w XVIII w.

17 I. Arabas, *Losy kolekcji księżnej Anny Jabłonowskiej na podstawie dokumentów z Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk w St. Petersburgu*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2009, t. 54, nr 2, s. 95–108.

18 Generał w stanie spoczynku, po wstąpieniu na tron cara Aleksandra I, od 9 kwietnia 1801 r. radca w Radzie Państwa zajmujący się sprawami zagranicznymi i handlowymi.

19 Sankt-Petersburgskij Filial Arhiva Rossijskoj Akademii Nauk (Sanktpetersburska Filia Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk) [SPbF ARAN], *Exposé sommaire de l'état actuel du cabinet d'histoire naturelle formé à Siemiatycze en Podlasie par J.A. la feu Princesse Douairière Jablonowska Palatine de Braclaw. Née P. Sapieha. D'après le relevé qui en été fait en mois Août 1801*, P IV op. 1, d. 148, k. 13r–15v.

i ceniony w gabinetach historii naturalnej, odnotowany także w zbiorach księżnej Jabłonowskiej, „armadillo”, czyli pancernik, nie stanowił problemu²⁰ ze względu na budowę pancerza składającego się z płytek kostnych pokrytych warstwą rogową.

Księżna Anna Jabłonowska pozyskiwała zbiory w typowy sposób dla osiemnastowiecznych kolekcjonerów – miała możliwość zakupu okazów podczas zagranicznych wieloletnich podróży, a także przez pełnomocników na aukcjach i bezpośrednio od podróżników-naturalistów. Zakupione okazy najczęściej drogą morską docierały do Gdańska, gdzie przed dostarczeniem do Siemiatycz przechowywane były w domu Renaty Wilhelminy Gralath (1748–po 1800), wnuczki Jakuba Kleina (1685–1759), wybitnego zoologa i znanego kolekcjonera, właściciela gabinetu przyrodniczego w Gdańsku²¹. Okazy do kolekcji Jabłonowskiej, podobnie jak w ogromnej większości gabinetów historii naturalnej, były kupowane przede wszystkim w formie spreparowanej, co potwierdza Paulina Wilkońska na podstawie relacji Klemensowej Wilkońskiej, której „matka w bliskich ze śp. Wojewodziną zostawała stosunkach”²². Według jej słów biblioteka Renaty na czas przechowywania eksponatów nadsyłanych z Holandii przypominała muzeum.

Z kolei sama Renata Gralath w liście do Johanna Bernoullego (1744–1807) z 29 września 1779 r. napisała:

biblioteka nasza upodobniła się raczej do muzeum, z chwilą, gdy ozdobiłam ją przeszło 180 słojami zawierającymi czworonogi, ryby, węże itd. – zakonserwowane w spirytusie. Obok tego ptaki z obcych krajów i wypchane małpy, muszle, wśród których najcenniejszymi okazami są Pomarańczowy okręt²³ i Łodzik piękny²⁴. Jest tu także głowa antylopy kudu²⁵ oraz zwoje rogów condoma²⁶.

Zgodnie z jej relacją z 30 kwietnia 1779 r., przekazaną w liście do Bernuillego, Jabłonowska kupowała również żywe egzotyczne zwierzęta: „z czterech części świata: kaczki i gęsi z Indii, koguty i kury z Afryki, gołębie z Cejlonu. [...] w sumie 200 sztuk różnych ptaków, które jak opiewa rachunek, kosztować będą 800 florenów holenderskich. Jest to więc drób dość drogi!”²⁷.

20 P.A. Morris, *A History of Taxidermy*, s. 396.

21 Część jego kolekcji stała się zawiązkiem Muzeum Gdańskiego. Reszta – bogata kolekcja skamieniałości z terenów Rzeczypospolitej i jedna z największych w Europie kolekcja bursztynów – trafiła do Drezna, zakupiona przez Augusta II Mocnego, a następnie Augusta III oraz margrabię brandenburskiego Culmbacha z Beyruth. Pozostałe w rękach rodziny imponujące zbiory dzieł przyrodniczych zlicytował w 1772 r. jego wnuk Daniel Gralath.

22 P. Wilkońska, *Księżna Jabłonowska Wojewodzina Braclawska*, „Czas” 9.10.1859, nr 232, s. 1, 12.10.1859, nr 234, s. 2.

23 Woryginalne *Pavillon d'orange*; w ten sposób określano w XVIII w. posiadające bardzo żywe kolory gatunki z rodzaju *Voluta*, czyli zwójka.

24 Woryginalne *Nautilus papirace*; w ten sposób w XVIII w. błędnie opisywano łodziki, wierząc, że ich muszla była cienka jak papier; najczęściej spotykanym w gabinetach historii naturalnej był właśnie łodzik piękny *Nautilus pompilius* Linnaeus, 1758.

25 Kudu wielkie, *Tragelaphus strepsiceros*, gatunek antylopy występujący w Afryce Południowej i Wschodniej, gatunek opisowy. P.S. Pallas, *Miscellanea zoologica quibus novae imprimis atque obscurae animalium species describunt, ur et observationibus iconibusque illustrantur*, Hagae 1766, s. 9.

26 J. Bernoulli, *Podróże po Polsce 1778*, [w:] *Polska Stanisławowska w oczach cudzoziemców*, oprac. i wstęp W. Zawadzki, t. 1, Warszawa 1963, s. 352. „Condoma lub Condons lub Antylopa z Przylądka Dobrej Nadziei”, SPbF ARAN, *Exposé sommaire*, k. 42r, bardzo poszukiwany w osiemnastowiecznych i mało wówczas znany, opisany przez Georges’a-Louisa Buffona, gatunek antylopy, G.L. Buffon, *Histoire naturelle, générale et particulière, avec la description du cabinet du roi*, Paris 1764, t. 12, s. 301–304.

27 J. Bernoulli, *Podróże po Polsce*, s. 353.

Wymienione w liście żywe ptaki znalazły się później w spisie Sołtyka, a więc na miejscu w Siemiatyczach musiały być przygotowywane do ekspozycji. Jedną z osób, która mogła podjąć się preparowania egzotycznych zwierząt był opiekun Gabinetu, Francuz François Richard.

3. Siemiatycki Gabinet Historii Naturalnej w kontekście historii technik konserwatorskich

Bardzo mało wiadomo na temat historii technik konserwatorskich w Rzeczypospolitej. Choć zagadnienie to było kilkakrotnie badane w kontekście muzeów przyrodniczych w XIX w., zwłaszcza Warszawskiego Gabinetu Zoologicznego²⁸ i Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie²⁹, to brak jest podobnych opracowań dotyczących XVIII w.

Według spisu eksponatów, przygotowanego w części przez Richarda, pojawia się także informacja o zbiorach w Gabinetecie Historii Naturalnej amsterdamskiego kolekcjonera i farmaceuty Alberta Seby (1665–1736). W spisie francuskojęzycznym dotyczy to tylko jednego okazu *Serpent à sonette venu du Cabinet de Seba* („Grzechotnik pochodzący z gabinetu Seby”)³⁰. Z kolei w rosyjskojęzycznym spisie sporządzonym podczas pakowania zbiorów przez wysłanników cara znajduje się informacja: „Motyle przedstawione przez Sebę, które są wymienione we francuskim katalogu, to *Phalaena Atlas* i *Ceropia*. W tej kolekcji na uwagę zasługuje także *Fulgora candalaria*”³¹.

Po raz pierwszy w literaturze obecność okazów z gabinetu Seby w Siemiatyczach odnotował Stanisław Staszic (1755–1826), który opisując swoją wizytę w gabinetecie Jabłonowskiej³², zapisał w *Dzienniku podróży* w 1799 r.: „[w pałacu Jabłonowskiej – przyp. I.A., P.D.] znajduje się gabinet historii naturalnej, w muzeach kolekcja wielka i rzadka, przez Seba sławnego uczyniona”³³.

Wymieniona kolekcja Seby była już drugą przez niego zebraną. Pierwsza, wraz z kolekcją Ryusza, została zakupiona w 1717 r. przez cara Piotra I do założonej rok wcześniej Kunstkamery w Petersburgu. Car pozyskał wówczas do niej 2000 preparatów ludzkich oraz 1179 okazów małych gadów i ssaków, 259 ptaków zakonserwowanych metodą suchą, dwie gabloty z zielnikami oraz dużą liczbę pudełek z motylami, zwierzętami morskimi i muszlami Ryusza. Ponadto ryby, węże, w tym anakondę, jaszczurki, ropuchę fajkową, leniwca, latającą jaszurkę i mrówkojada, które wcześniej należały do Seby. Wielkie emocje budziły przestrzenne kompozycje, których było kilkadziesiąt, ułożone z narządów i całych szkieletów ludzkich (głównie dzieci), egzotycznych ptaków, motyli i roślin³⁴.

28 P. Daszkiewicz, *W cieniu Maison Verreaux: Paryż polskich przyrodników kolekcjonerów*, Warszawa 1997, s. 93.

29 G. Brzęk, *Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie i jego twórca*, Lublin 1994, s. 199.

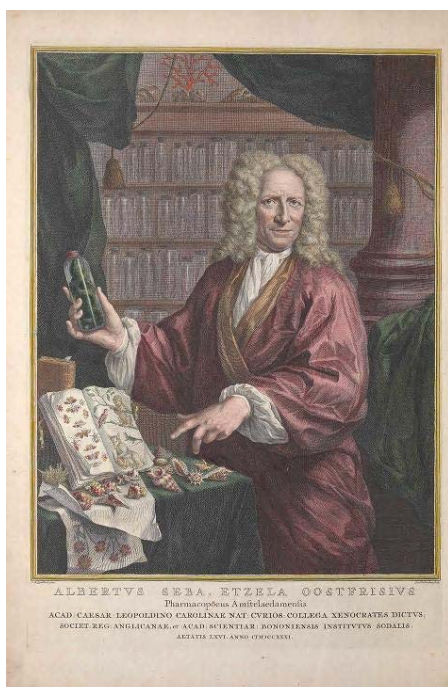
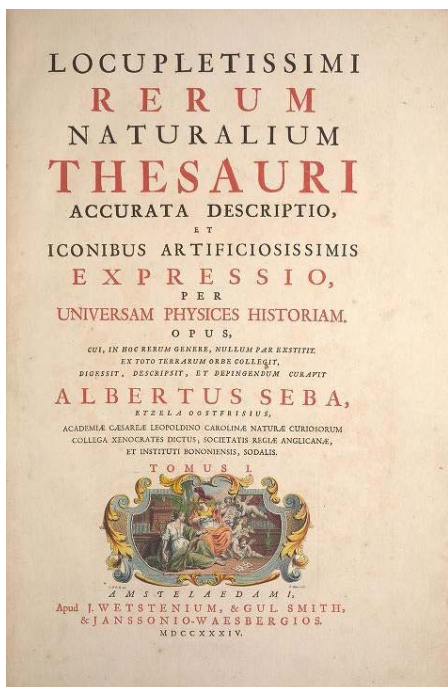
30 SPbF ARAN, *Exposé sommaire*, k. 38r.

31 SPbF ARAN, *Katalog Mineral'nomu Kabinetu, sočinennyj vnov' pri prieme i układke Natural'nago Kabinetu v Semiatiče v marte mesâce 1802 goda. Avtorizovannaâ kopiâ rukoj pisca, podpisii-avtografi V. M. Severgina i A. F. Sevast'ânova*, P IV, op. 1, d. 148, k. 132v. W obu katalogach kolejność obiektów jest bardzo podobna ze względu na sekwencję pakowania gabinetu zgodną z zastosowanym przez Jabłonowską układem. Odstępstwa są wynikiem praktycznego wykorzystywania miejsca w skrzyniach i dopakowywania najczęściej mniejszych okazów.

32 *Dziennik podróży Stanisława Staszica 1789–1805*, wyd. C. Leśniewski, Kraków 1931, s. 515.

33 *Ibidem*, s. 353.

34 Muzeum antropologii i etnografii im. Petra Wielkiego (Kunstkamera) RAN Sankt-Peterburg (Muzeum antropologii i etnografii im. Piotra Wielkiego (Kunstkamera) Rosyjskiej Akademii Nauk, Sankt Petersburg) [MAE RAN], M.F. Hartanovič, M.V. Hartanovič, *Letopis' Kunstkamery 1714–1836*, St. Petersburg 2014, s. 26–27; W.J. Mulder, A.

Ryc. 1. A. Seba, *Locupletissimi rerum naturalium thesauri accurata descriptio, et iconibus artificiosissimis expressio, per universam physices historiam. Opus, cui, in hoc rerum genere, nullum par exstitit / Ex toto terrarum orbe collegit, digesit, descripsit, et depingendum curavit Albertus Seba, etzela oosterisius, Academiae Caesaræ Leopoldino Carolinae Naturæ Curiosorm collega Xenocrates dictus ; Societatis Regiæ Anglicanæ, et Instituti Bononiensis, sodalis*, Amstelaedami 1734, t. 1, strony tytułowe

Drugą zebraną kolekcję Seba postanowił opisać szczegółowo i zachować w postaci ilustracji³⁵, w przygotowanym dziele z 449 planszami pt. *Locupletissimi rerum naturalium thesauri* (1734–1765)³⁶. W spisach związanych ze sprzedażą siemiatyckiego gabinetu odnotowano, że układ motyli w kolekcji Jabłonowskiej był tożsamy z planszami LVII i LVIII zamieszczonymi u Seby. Siedemnaście lat po śmierci autora kolekcja ta została sprzedana na aukcji w Amsterdamie w 1752 r.³⁷ i w części także trafiła do Kunstkamery, gdyż istnieje

B. Radziun, *Frederik Ruysch Anatomical Collection in St. Petersburg: History, Storage and Restoration*, St. Petersburg 2004, s. 4–13; L. Kojmans, *Hudożnik smerti. Anatomiczne uroki Frederika Rûjśa*, St. Petersburg 2008, s. 277–280.

35 Linneusz i współcześni mu przyrodnicy opisali szereg gatunków na podstawie ilustracji z tego dzieła. A.M. Bauer, *Linnaean Names and Pre-Linnaean Sources in Herpetology*, „Bibliotheca Herpetologica” 2009, t. 9, nr 1–2, s. 53–79.

36 Wydawnictwo dokończono już po śmierci autora. A. Seba, *Locupletissimi rerum naturalium thesauri accurata descriptio, et iconibus artificiosissimis expressio, per universam physices historiam. Opus, cui, in hoc rerum genere, nullum par exstitit*, Amstelaedami 1734–1765. Egzemplarz tego dzieła był w bibliotece Jabłonowskiej, a dwa pierwsze tomy miały plansze barwne, pomalowane według egzemplarza autora przez Dorotheę Julię Gralach z domu Klein (1748–po 1800). Jest prawdopodobne, że egzemplarz ten mógł wcześniej być w posiadaniu Jakuba Kleina (1685–1759), który korespondował z Sebą. Dorothea wyszła za mąż za Daniela Gralatha (1708–1767), który przejął zbiory teścia. Córka Gralathów była Renata Wilhelmina, późniejsza przyjaciółka Jabłonowskiej.

37 *Albertus Seba Auction Catalogue*, Amsterdam 1752; H. Engel, *The Sale Catalogue of the Cabinets of Natural History of Albertus Seba (1752), a Curious Document from the Period of the Naturæ Curiosi*, „Bulletin of the Research Council of Israel” 1961, t. 10, nr 1–3, s. 119–131; B. Boeseman, *The Vicissitudes and Dispersal of Albertus Seba’s Zoological Specimens*, „Zoologische Mededelingen” 1970, t. 44, nr 13, s. 177–206.

zapis w dokumentach w Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk z 16 kwietnia 1752 r., że Kancelaria Akademii Nauk zleciła Iwanowi Iwanowiczowi Taubertowi (1717–1771)³⁸ prowadzenie korespondencji w sprawie zakupu w Amsterdamzie gabinetu Seby dla uzupełnienia kolekcji Kunstkamery, której część zbiorów została utracona w pożarze w 1747 r.

W bardzo starannie opracowanej historii aukcji i późniejszym rozproszeniu kolekcji nie pojawia się jednak nazwisko Anny Jabłonowskiej ani Renaty Gralath³⁹, która mogła pośredniczyć w zakupach dla księżnej. Grzechotnik z siemiatyckich zbiorów, opisany jako pochodzący z kolekcji Seby, został więc zapewne zakupiony z drugiej ręki, być może odkupiony przez Renatę Gralath od jednego z handlarzy okazów przyrodniczych biorących udział w aukcji lub został zakupiony później⁴⁰. Jest prawdopodobne, że i inne okazy np. niektóre węże, a także motyle⁴¹ i płuś mały pochodziły z kolekcji Seby, a ich preparatorem wtedy zapewne byłby Ruysch⁴².

W spisie kolekcji Jabłonowskiej niewątpliwie najbardziej interesujące z punktu widzenia historii technik preparatorskich i konserwacji są informacje dotyczące kolekcji ptaków, choć nie wiadomo, kiedy i w jakich okolicznościach zbiór ten trafił do Siemiatycz:

Żadna z części tego gabinetu nie zadziwia bardziej oka zwiedzającego niż kolekcja ptaków, nie tylko ze względu na ich ilość, różnorodność i malownicze zestawienie, które starano im się nadać, ale także poprzez ich konserwację, iż wydaje się, że są one żywe. W kolekcji tej znajduje się około 400 ptaków, w mniejszej części pochodzących z Rzeczypospolitej, reszta pochodzi z krajów nawet bardzo oddalonych. Część tych ptaków jest wypchanych i jak już powiedziano, w jak najlepszym stanie konserwacji. Druga część [okazów – przyp. I.A., P.D.] jest przecięta na pół i przyklejona na dobrze dostosowanej podstawie, z dbałością zachowując wszystko to co może charakteryzować gatunki i rodzaje. Jest ich około dwunastu, lecz jest ich mniej niż tych, które zakonserwowano metodą jeszcze nieznaną [publiczności – przyp. I.A., P.D.], mnicha z Zakonu Minitów z Parmy, który wynalazł sposób zamykania okazów w hermetycznych, kryształowych stojach. Nie uznaliśmy za potrzebne powiększanie tej lista około 100 ptaków pod szkłem, które przedstawione są jedynie w formie gipsowych figur, i wielkim artystycznym talentem prawdziwych piórami w ich naturalnym ułożeniu z jak największą dokładnością⁴³.

Zgodnie z powyższą informacją ptaki były konserwowane i przedstawiane na kilka sposobów: mogły to być wypchane okazy lub skóry ptaków z piórami przecięte na pół i przyklejone do podstawy albo przygotowane metodą „zakonnika z Parmy”⁴⁴, polegającą na zamknięciu okazów (nie wiadomo czy wypchanych, czy zmumifikowanych) w hermetycznych kryształowych naczyniach. Nie dziwi także, że ta ostatnia metoda konserwacji

38 MAE RAN, *Letopis' Kunstkamery*, s. 228.

39 M. Boeseman, *The Vicissitudes and Dispersal*, s. 177–206.

40 P. Daszkiewicz, A. Bauer, *Specimens from the Second Collection of Albertus Seba in Poland: The Natural History Cabinet of Anna Jablonowska (1728–1800)*, „Bibliotheca Herpetologica” 2006, t. 6, nr 2, s. 16–20.

41 Według spisu rosyjskiego „Motyle przedstawione przez Sebę, które są wymienione we francuskim katalogu, to *Phalaena Atlas* i *Ceropia*”, por. przyp. 31.

42 L. Kooijmans, D. Defied, *The Anatomy Lessons* s. 177–182.

43 SPbF ARAN, *Exposé sommaire*, k. 39r–39v.

44 Prawdopodobnie jest mowa o jezuitcie Giovannim Battistie Guatterim (1739–1793), włoskim profeszorem botaniki, założycielu Nowego Ogrodu Botanicznego w Parmie. Za pomoc w poszukiwaniach autorzy dziękują dr Amandine Peguignot z Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu i dr Małgorzacie Binińskiej.

pozostawała „jeszcze nieznaną” zważywszy, że preparatorzy często, jak to było w przypadku np. Bécoeura, bardzo zazdrośnie strzegli sekretów ich warsztatu.

Warto także zwrócić uwagę, że w przedstawienu kolekcji ptaków starano się zachować, a prawdopodobnie nawet uwypuklić taksonomiczne cechy gatunków i rodzajów. Świadczy to o tym, że kolekcja była pomyślana jako zbiór o charakterze naukowym i edukacyjnym, a nie wyłącznie jako „kurioza”.

4. Techniki wystawiennicze w kontekście zbiorów Jabłonowskiej

Dokumenty archiwalne nie wskazują niestety sposobów prezentacji okazów, co mogłoby również być wskazówką zastosowanych metod konserwacji. Możemy sądzić, że podobnie jak w przypadku zbiorów Réaumura⁴⁵, w Siemiatyczach zabiegano o jak najbardziej naturalną i kompletną ekspozycję, tak aby fauna była w zbiorach reprezentowana przez przynajmniej jeden okaz każdego znanego gatunku, obecność obu płci osobników czy też różnych stadiów cyklu życiowego np. gąsienica, poczwarka i imago w przypadku motyli.

Jabłonowska prezentowała eksponaty w szafach umieszczonych w Gabinetach Historii Naturalnej, który:

pięć wielkich sal zajmował. W I-szej owalnej była biblioteka; w 2-giej sztuki piękne, numizmaty, wyroby najsztudniejszego, materię z kory drzew itp; w 3-ciej Sali kruszce w naturalnych i sztucznych kształtach, i wszelkie płody z wnętrza ziemi pochodzące; w 4-tej wszelkiego rodzaju zwierzęta krajowe i zagraniczne, wypchane; w piątej rośliny krajowe i zagraniczne z 5-ciu części świata pochodzące, na różne sposoby zakonserwowane. To wszystko poukładane było w nader pięknych szafach, arcydziełach sztuki stolarskiej, wykładanych w przeróżne wzory drzewem koralowym, muszlami i koralami różnej wielkości⁴⁶.

Najczęściej pojawia się informacja o przechowywaniu okazów w naczyniach z alkoholem. Dotyczy to wielu grup taksonomicznych: bezkręgowców, ryb, płazów, gadów i ssaków, w tym także ludzkich płodów. Niekiedy były to już okazy bardzo stare jak choćby w przypadku słoja z grzechotnikiem pochodzącym z drugiej kolekcji Seby⁴⁷. Według francuskiego spisu w kolekcji znajdowały się również zakonserwowane w spirytusie preparaty w stylu Ruyscha opisane w XI Rozdziale *L'homme* („Człowiek”):

Widocznych jest pięć lub sześć embrionów różnej wielkości i wieku, zakonserwowanych w spirytusie. Wielki słoć podobnie zawierający w alkoholu murzyńskie dziecko przystrojone w stylu swego kraju i siedzące na krześle. Kilka monstrów ludzkich, jeden zwłaszcza składający się z dwóch ciał zrosniętych dołem, od dołu do pępka, gdzie oba ciała są połączone jedną głową⁴⁸.

45 P. Daszkiewicz, *Polonica w Archiwum René-Antoine Ferchault de Réaumur (1683–1757)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2009, t. 54, nr 2, s. 83–93.

46 P. Wilkońska, *Księżna Jabłonowska*, s. 1.

47 P. Daszkiewicz, A. Bauer, *Specimens from the Second Collection of Albertus Seba in Poland*.

48 SPbF ARAN, *Exposé sommaire*, k. 44v.

Osiemnastowiecznym zwyczajem tam, gdzie na to nie pozwalały techniki preparatorskie, prawdziwe okazy zastępowały woski anatomiczne⁴⁹. W przypadku gabinetu księżnej Jabłonowskiej w ten sposób przedstawiano m.in. ludzkie narządy zmysłów, wykonane przez Annę Morandi Manzolini (1714–1774)⁵⁰. Pozyskanie przez Jabłonowską tych słynnych wówczas dzieł jest oddzielnym problemem badawczym⁵¹. Były one znane już przez Michała Mniszcha, który pisał o zbiorze zgromadzonym przez Benedykta XIV⁵² w Bolonii „a przez sławnego Cyrulika *Ercole Lelli*⁵³ żonę *Jego Mansolini*, do skutku przyprowadzony”⁵⁴. Sugerował również, że woskowe modele mogą być bardzo potrzebne szczególnie w szkołach uczących kobiety odbierające porody.

Jabłonowska podziwiała prace Manzolini w Turynie, gdzie od 1758 r. znajdowała się kopia serii zmysłów zamówiona przez króla Sardynii dla tamtejszego Uniwersytetu Królewskiego⁵⁵. Pomimo, że Jabłonowska podczas swoich podróży przebywała w Bolonii, to zamówienie na słynną serię modeli woskowych do Gabinetu w Siemiatyczach złożyła listownie z Genui⁵⁶. Hrabia Girolamo Ranuzzi, u którego Manzolini po śmierci męża znalazła schronienie i opiekę, wtrącił się w prywatną transakcję i pośredniczył w sprzedaży, uważając się za właściciela całego jej dorobku naukowego i artystycznego⁵⁷. Adresatka listu wkrótce zmarła, a Ranuzzi początkowo nie zgodził się, aby modele zostały ukończone przez uczniów, uważając, że prace Manzolini mają wielką wartość i są unikalne w Europie. W świetle zachowanych dokumentów nie można stwierdzić, kiedy Jabłonowska pozyskała odnotowane w katalogu ekspozycji opisane w następujący sposób:

Człowiek. Organy człowieka odtworzone w wosku

Ale to, co jest o wiele cenniejsze, to dwie postaci, które o wiele przewyższają wielkość naturalną i bardzo wiernie mają odtworzone wszystkie organy pięciu zmy-

- 49 M. Lemire, *Les modèles anatomiques en cire colorée du XVIIIe et du XIXe siècle. Muséum national d'Histoire naturelle*, Paris 1987, s. 28.
- 50 Anna Morandi 1736 r. wyszła za mąż za Giovanniego Manzoliniego, profesora anatomii na Uniwersytecie w Bolonii. Gdy po kilku latach mąż zachorował na gruźlicę zaczęła mu pomagać jednocześnie studiując anatomię i przeprowadzając sekcje zwłok. Po śmierci męża w 1755 r. została samodzielną wykładowczynią anatomii w Instytucie Bolońskim. Jej wyjątkowy talent, wiedza anatomiczna i doskonale umiejętność sekcji preparacyjnej pozwoliły jej na odkrycie kilku nieznanych wcześniej części anatomicznych, w tym zakończenia mięśnia skośnego oka. Dokonania Mazolini były znane w całej Europie, a ona była zapraszana na królewskie dwory. Jej szczególne osiągnięcia w zdominowanym przez mężczyzn świecie nauki były możliwe tylko w tym wyjątkowym momencie Oświecenia w Bolonii związanym z ambicją odnowienia prestiżu akademickiego miasta i „symbolem nauki i kulturalnej rewitalizacji miasta”. Por R. Messbarger, *Re-membering a Body of Work: Anatomist and Anatomical Designer Anna Morandi Manzolini*, „Studies in Eighteenth-Century Culture” 2003, t. 32, s. 67, 136.
- 51 Ibidem, s. 65–97; P. Findlen, *Science as a Career in Enlightenment Italy: The Strategies of Laura Bassi*, „Isis” 1993, t. 83, s. 441–469. Ibidem.
- 52 Prospero Lorenzo Lambertini (1675–1758) był arcybiskupem rodzinnej Bolonii, a potem jako Benedykt XIV zadbał o reformę Instytutu Bolońskiego.
- 53 Ercole Lelli (1702–1766) wraz z Giovannim Manzolinim (1700–1755) pierwsi twórcy preparatów anatomicznych w Instytucie Bolońskim.
- 54 Mi[chał] M[niszcz], *Mysli względem założenia Musaeum Polonicum. Zabawy Przyjemne y Pożyteczne z różnych autorów zebrane*, t. 11, cz. 2, Warszawa 1775, s. 211–226, cyt. za: *Muzeum w kulturze pamięci na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Antologia najwcześniejszych tekstów*, t. 1, 1766–1882, red. T.F. de Rosset, M.F. Woźniak, E. Bednarz Doiczmanowa, Toruń 2020, s. 59.
- 55 L. Dacome, *Women, Wax and Anatomy in the 'Century of Things'*, „Renaissance Studies” 2007, t. 21, nr 4, s. 547.
- 56 Archivio di Stato di Bologna [ASB], Archivio Ranuzzi, Scritture diverse spettanti alla Nobil Casa Ranuzzi, CXXV, 1774–1778, *Carte di Famiglia, Lettere di Casa*, 1770, list z 20 czerwca 1770, Genua.
- 57 R. Messbarger, *The Lady Anatomist: The Life and Work of Anna Morandi Manzolini*, Chicago 2010, s. 165.

słów człowieka. Te figury są wykonane z wosku, mają bardzo starannie wykonany relief i każda zabarwiona jest w najbardziej naturalnym odcieniu. Ta kolekcja wykonana z nieskończoną starannością, której nabycie było bardzo kosztowne, składa się z następujących części.

I. Osiem tablic, z których każda ma więcej niż jedną kwadratową podstawę, na której wyrażane są osobno, błony, komory, mięśnie, nerwy, wydzieliny, z których składa się ludzkie oko.

II. Osiem podobnych tablic, które przedstawiają zmysł dotyku, głównie części, z których złożone są ręce i stopy.

III. Osiem innych tablic, które prezentują strukturę ucha zarówno dla zewnętrznych części, jak i dla wewnętrznych nerwów, błonę bębenkową oraz połączenie jamy ucha z innymi częściami.

IV. Osiem tablic do wyrażenia narządów smaku, mechanizm języka i sąsiednich części, które mają jakiś związek ze smakiem.

V. Pięć tablic prezentujących narządy powonienia, każda część z cyny wykonana z wielką starannością szczegółów.

VI. Cztery tablice przedstawiające anatomię głowy w związku z narządami zmysłów⁵⁸.

5. Systematyczny układ okazów w kolekcji Jabłonowskiej

Księżna Anna Jabłonowska z całą pewnością znała i akceptowała systematykę według Linneusza. Potwierdza to francuski spis, w którym znajduje się stwierdzenie „preparaty królestwa roślin według systemu Linneusza”⁵⁹. Nie jest jednak jasne, według jakiego systemu ułożone było królestwo zwierząt. Z opisów zawartych w listach wiemy, że zbiór muszli „kompletny, tak, że nie brak w nim żadnego rzadkiego okazu”⁶⁰ układała Renata Gralath „rodzinami według połączonego systemu panów d’Argenville’a i Daville’a”⁶¹. Trudno się dziwić stosowaniu różnych systemów klasyfikowania okazów, skoro wśród zoologów w XVIII w. modne było opracowywanie własnych układów systematycznych⁶². Niewątpliwie księżna znała także inne systemy taksonomiczne, a z konkurencyjnych te proponowane przez Kleina i Buffona.

58 SPbF ARAN, *Exposé sommaire*, k. 44v–45r.

59 *Exposé sommaire*, k. 25.

60 J. Bernulli, *Podróż po Polsce 1778*, [w:] *Polska Stanisławowska w oczach cudzoziemców*, t. 1, Warszawa 1963, s. 352.

61 Ibidem, s. 253. Antoine-Joseph Dezallier d’Argenville (1680–1765), francuski przyrodnik i historyk malarstwa, autor *L’histoire naturelle éclaircie dans une de ses parties principales, la conchyliologie, qui traite des coquillages de mer, de rivière et de terre. La zoomorphose, ou représentation des animaux vivans qui habitent les coquilles de mer, de rivière, et de terre* (Paris 1757). Praca ta była w osiemnastym wieku punktem odniesienia dla systematyki muszli. Pedro Franco Dávila (1711–1785) był urodzonym w Ekwadorze przyrodnikiem peruwiańskim, twórcą i pierwszym dyrektorem utworzonego decyzją króla Hiszpanii Karola III Real Gabinete de historia natural w Madrycie. Sporządzony przez niego systematyczny opis Gabinetu, opublikowany w 1767 r. w *Catalogue systématique et raisonné des curiosités de la nature et de l’art, qui composent le cabinet de M. Davila*, był pracą ważną dla systematyki i używaną przez przyrodników osiemnastego wieku.

62 Z. Fedorowicz, *Zoologia w Gdańsku w stuleciach: XVII i XVIII*, Wrocław, Warszawa, Kraków 1968, s. 33.

W kolekcji Jabłonowskiej koralowce były najprawdopodobniej umieszczone w części poświęconej królestwu roślin, co jest zrozumiałe, gdyż w czasie, kiedy tworzyła swoją kolekcję, dyskusja na ten temat cały czas jeszcze się toczyła. Francuski lekarz Jean-André Peyssonnel (1694–1759) jako pierwszy, w liście skierowanym w 1726 r. do prezesa Académie des Sciences (*Dissertation sur le corail*), argumentował, że koralowce należą do królestwa zwierząt⁶³. Było wielu znakomitych przyrodników, którzy nie zgadzali się z nową klasyfikacją, jak choćby Réaumur i Bernard de Jussieu (1699–1777). Dyskusję zakończył po trzydziestu latach Georges-Louis Leclerc, hrabia de Buffon (1707–1788), definitywnie oświadczając: „Tak więc rośliny morskie, które początkowo były zaliczane do minerałów, następnie przeszły do klasy roślin, a ostatecznie pozostały na zawsze w kategorii zwierząt”⁶⁴. Co ciekawe, Linneusz w tym samym czasie określał koralowce jako „rośliny–zwierzęta”, ale umieszczał już w królestwie zwierząt⁶⁵. Z kolei Felis Paweł Jarocki (1790–1865) jeszcze w katalogu opublikowanym w 1859 r. *Spis zwierzokrzewów i promieniaków w Gabinecie Zoologicznym Okręgu Naukowego Warszawskiego znajdujących się* nazywał je po polsku zwierzokrzewami⁶⁶.

Konsekwencje tej dyskusji widać na kartach spisu kolekcji Jabłonowskiej. W rozdziale *Plantae marines* („Rośliny morskie”)⁶⁷ można przeczytać następujące wyjaśnienie:

Ten rozdział byłby znacznie obszerniejszy, gdybyśmy nie wykluczyli wszystkich fałszywych roślin morskich, które wcześniej przypisywano do królestwa roślin, a które od pewnego czasu uznano za produkcję polipów i w konsekwencji należące do królestwa zwierząt. Jeżeli chodzi o prawdziwe rośliny morskie w tej kolekcji nie ma prawie nic, czego by nie znaleziono. Wskażemy tylko jedno z najciekawszych *Alga saccharifera*⁶⁸ z wybrzeży Islandii. Wszystkie rodzaje morskocyny w różnych kolorach. Osiemnaście gablot pod szkłem rozmiarów 15 cali kwadratowych zawierających najpiękniejsze morskocyny, których rozgałęzienia dają zaskakujący wygląd. Figi⁶⁹ lub gruszki morskie⁷⁰, które niektórzy przenoszą do królestwa zwierząt⁷¹.

6. Konkluzja

Anna Jabłonowska zdecydowanie odcięła się od pogoni za tym, co cudowne i odbiegające od normy, choć wiadomo, że początkowo kolekcjonowała wiele „kuriozów”, które

63 J. Vandersmissen, *Le débat sur la véritable nature du corail, au XVIIIe siècle*, Neuvième Congrès de l'Association des Cercles Francophones d'Histoire et d'Archéologie de Belgique. LVe Congrès de la Fédération des Cercles d'Archéologie et d'Histoire de Belgique. Liège, 23–26 août 2012. 6e SECTION: Histoire des savoirs et histoire Culturelle, orbi.uliege.be/bitstream/2268/129722/1/Le%20d%C3%A9bat%20sur%20la%20, s. 1–9 [dostęp 13.02.2025].

64 G.L. Buffon, *Histoire naturelle, générale et particulière, avec la description du Cabinet du Roy*, Paris 1749, s. 289–290.

65 C. Linnaeus, *Systema naturæ per regna tria naturæ, secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus, differentiis, synonymis, locis*, Holmiae 1767, t. 2, s. 533–1328.

66 F.P. Jarocki, *Spis zwierzokrzewów i promieniaków w Gabinecie Zoologicznym Okręgu Naukowego Warszawskiego znajdujących się*, Warszawa 1859.

67 SPbF ARAN, *Exposé sommaire*, k. 28r.

68 Listownica lub uprząż *Neptuna Saccharina latissima* (Linnaeus, 1753) z tego glonu uzyskiwano lokalnie cukier stąd jego łacińska nazwa.

69 Ibidem, k. 28v. *Microcosmus sabatieri* Roule, 1885, gatunek z gromady zachw.

70 Tak określano gatunki z rodzaju koraliki koralowców *Alcyonium* Linnaeus, 1758.

71 Ibidem, k. 28r–28v.

potem nie znalazły miejsca w Gabinetach Historii Naturalnej. W konkluzji należy podkreślić, że choć w spisie Anny Jabłonowskiej informacje dotyczące konserwacji okazów z gabinetu są bardzo skromne, stanowią one ważny przyczynek do historii polskich zbiorów przyrodniczych w osiemnastym wieku. Jest to jedyny dokument, jaki na ten temat udało się odnaleźć.

Z całą pewnością Jabłonowska opanowała zarówno wiedzę dotyczącą wystawiennictwa przyrodniczego jak i osiemnastowiecznej systematyki świata przyrody, co tylko potwierdza stwierdzenie, że należała do grona kobiet o niezwykłych zasługach dla rozwoju historii naturalnej polskiego oświecenia.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archivio di Stato di Bologna [ASB], Archivio Ranuzzi, Scritture diverse spettanti alla Nobil Casa Ranuzzi, CXXV, 1774–1778, Carte di Famiglia, Lettere di Casa, 1770, list z 20 czerwca 1770, Genua.

S Sankt-Peterburgskij Filial Arhiva Rossijskoj Akademii Nauk (Sanktpetersburska Filia Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk) [SPbF ARAN]:

- *Exposé sommaire de l'état actuel du cabinet d'histoire naturelle formé à Siemiatycze en Podlasie par J.A. la feue Princesse Douairière Jabłonowska Palatine de Braclaw. Née P. Sapieha. D'après le relevé qui en été fait en mois Août 1801*, P IV op. 1, d. 148, k. 13r–49v;
- *Katalog Mineral'nomu Kabinetu, sočinennyj vnov' pri prieme i ukladke Natural'nago Kabinetu v Semiatiče v marte mesâce 1802 goda. Avtorizovannaâ kopiâ rukoj pisca, podpisi-avtografy V. M. Severgina i A. F. Sevast'ânova*, P IV op. 1, d. 148, k. 113r–140r.

Muzej antropologii i ètnografii im. Petra Velikogo (Kunstkamera) RAN Sankt-Peterburg (Muzeum antropologii i etnografii im. Piotra Wielkiego (Kunstkamera) Rosyjskiej Akademii Nauk, Sankt Petersburg) [MAE RAN], M.F. Hartanovič, M.V. Hartanovič, *Letopis' Kunstkamery 1714–1836*, St. Petersburg 2014.

Źródła drukowane

Albertus Seba Auction Catalogue, Amsterdam 1752

Bernoulli J., *Podróże po Polsce 1778*, [w:] *Polska Stanisławowska w oczach cudzoziemców*, oprac. i wstęp. W. Zawadzki, t. 1, Warszawa 1963, s. 329–472.

Buffon G.L. *Histoire naturelle, générale et particulière, avec la description du Cabinet du Roy*, Paris 1749.

Buffon G.L., *Histoire naturelle, générale et particulière, avec la description du cabinet du roi*, t. 12, Paris 1764.

Dufresne L., *Taxidermie*, [w:] *Nouveau dictionnaire d'histoire naturelle appliquée aux arts: principalement à l'agriculture et à l'économie rurale et domestique*, t. 21, Paryż 1803, s. 507–565.

- Dziennik podróży S. Staszica 1789–1805*, wyd. C. Leśniewski, Kraków 1931.
- Linnaeus C. *Systema naturæ per regna tria naturæ, secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus, differentiis, synonymis, locis*, Holmiae 1767, t. 2.
- M[ichał] M[niszech], *Mysli względem założenia Musaeum Polonicum, Zabawy Przyjemne y Pożyteczne z różnych autorów zebrane*, t. 11, cz. 2, Warszawa 1775, s. 211–226, cyt. za: *Muzeum w kulturze pamięci na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Antologia najwcześniejszych tekstów*, t. 1, 1766–1882, red. T.F. de Rosset, M.F. Woźniak, E. Bednarz Doiczmanowa, Toruń 2020, s. 55–61.
- Pallas P.S., *Miscellanea zoologica: quibus novae imprimis atque obscurae animalium species describuntur et observationibus iconibusque illustrantur*, Hagae 1766.
- Réaumur R.A., *Différens moyens d'empêcher de se corrompre les oiseaux morts qu'on veut envoyer dans des pays éloignez, & de les y faire arriver bien conditionnez. Quelques-uns de ces mêmes moyens peuvent être aussi employez pour conserver des quadrupèdes, des reptiles, des poissons & des insectes*, Paris 1747.
- Réaumur R.A., *Moyen facile de conserver les oiseaux qu'on veut faire arriver sains dans des pays éloignez*, Paris 1745.
- Rieger J.C., *Introductio in notitiam rerum naturalium et arte factarum, quarum in communi vita, sed praecipue in medicina usus est; exponens materiam medicam seu historiam simplicium, medicamenta composita eorumque componendorum rationes et therapeuticas rationes per alphabet. ordinem dig.*, Hagae 1742–1743.
- Wilkońska P., *Księżna Jabłonowska Wojewodzina Braclawska*, „Czas” 1859, nr 232, s. 1–2, nr 234, s. 1–2.

Literatura przedmiotu

- Arabas I., *Losy kolekcji księżnej Anny Jabłonowskiej na podstawie dokumentów z Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk w St. Petersburgu*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2009, t. 54, nr 2, s. 95–108.
- Bertin L., *Les Poissons en herbier et le système ichtyologique de Michel Adanson. Muséum national d'Histoire naturelle*, Paris 1950.
- Bauer A.M., *Linnaean Names and Pre-Linnaean Sources in Herpetology*, „Bibliotheca Herpetologica” 2009, t. 9, nr 1–2, s. 53–79.
- Boeseman B., *The Vicissitudes and Dispersal of Albertus Seba's Zoological Specimens*, „Zoologische Mededelingen” 1970, t. 44, nr 13, s. 177–206.
- Brzęk G., *Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie i jego twórca*, Lublin 1994.
- Daçome L., *Women, Wax and Anatomy in the 'Century of Things'*, „Renaissance Studies” 2007, t. 21, nr 4, s. 522–550, DOI 10.1111/j.1477-4658.2007.00461.x.
- Daszkiewicz P., Bauer A., *Specimens from the Second Collection of Albertus Seba in Poland: the Natural History Cabinet of Anna Jabłonowska (1728–1800)*, „Bibliotheca Herpetologica” 2006, t. 6, nr 2, s. 16–20.
- Daszkiewicz P., *Polonica w Archiwum René-Antoine Ferchault de Réaumur (1683–1757)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2009, t. 54, nr 2, s. 83–93.
- Daszkiewicz P., *René-Antoine Ferchault de Réaumur (1683–1757) – dendrologiczne aspekty jego prac*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego” 2016, t. 64, s. 59–66.
- Daszkiewicz P., *W cieniu Maison Verreaux: Paryż polskich przyrodników kolekcjonerów*, Warszawa 1997.

- Engel H., *The Sale Catalogue of the Cabinets of Natural History of Albertus Seba (1752), a Curious Document from the Period of the Naturae Curiosus*, „Bulletin of the Research Council of Israel” 1961, t. 10, nr 1–3, s. 119–131.
- Fedorowicz Z., *Zoologia w Gdańsku w stuleciach: XVII i XVIII*, Wrocław, Warszawa, Kraków 1968.
- Findlen P., *Science as a Career in Enlightenment Italy: The Strategies of Laura Bassi*, „Isis” 1993, t. 83 s. 441–469, DOI 10.1086/356547.
- Kooijmans L., Defied D., *The Anatomy Lessons of Frederik Ruysch*, „The Journal of the International Society for the History of Philosophy of Science” 2012, t. 2, nr 1, s. 177–182.
- Kojmans L., *Hudożnik smerti. Anatomiczne uroki Frederika Rûjśa*, St. Petersburg 2008.
- Lemire M., *Les modèles anatomiques en cire colorée du XVIIIe et du XIXe siècle*. Muséum national d’Histoire naturelle, Paris 1987.
- Messbarger R., *Re-membering a Body of Work: Anatomist and Anatomical Designer Anna Morandi Manzolini*, „Studies in Eighteenth-Century Culture” 2003, t. 32, s. 123–154, DOI 10.1353/sec.2010.0306.
- Messbarger R., *The Lady Anatomist: The Life and Work of Anna Morandi Manzolini*, Chicago 2010, DOI 10.7208/chicago/9780226520841.001.0001.
- Morris P.A., *A History of Taxidermy: Art, Science and Bad Taste*, Berkshire 2010.
- Mulder W.J., Radziun A.B., *Frederik Ruysch Anatomical Collection in St. Petersburg: History, Storage and Restoration*, St. Petersburg 2004.
- Parlant, P., Dusoulier, F., Walter, Y., *Oisier. L’étranger herbier d’oiseaux*, Saint-Étienne-les-Orgues 2020.
- Pequignot A., *La Taxidermie au Muséum: Un témoignage historique et muséologique*. Muséum national d’Histoire naturelle, Paris 1999.
- Pequignot A., *Histoire de la taxidermie en France (1729–1928): Étude des facteurs de ses évolutions techniques et conceptuelles, et ses relations à la mise en exposition du spécimen naturalisé*, Paris 2002.
- Wilemska K., Zieliński M., Jasińska M., Szynawa M., Kucharzewski M., *Frederik Ruysch – życie i działalność medyczna*, „Annales Academiae Medicae Silesiensis” 2012, t. 66, s. 91–97.
- Vandersmissen J., *Le débat sur la véritable nature du corail, au XVIIIe siècle*, Neuvième Congrès de l’Association des Cercles Francophones d’Histoire et d’Archéologie de Belgique. LVle Congrès de la Fédération des Cercles d’Archéologie et d’Histoire de Belgique. Liège, 23–26 août 2012. 6e SECTION: Histoire des savoirs et histoire Culturelle, orbi.uliege.be/bitstream/2268/129722/1/Le%20d%C3%A9bat%20sur%20la%20 [dostęp 13.02.2025].

dr hab. **Iwona Arabas**, prof. PAN, absolwentka warszawskiego Wydziału Farmaceutycznego Akademii Medycznej i studiów podyplomowych w Instytucie Historii Sztuki Wydziału Historycznego UW. Historyk nauki, kierowniczką Pracowni Historii Nauk Przyrodniczych i Medycznych IHN PAN, przewodnicząca Sekcji Historii Nauki i Techniki Komitetu Nauk Historycznych PAN, członkini Académie Internationale d’Histoire de la Pharmacie i International Society for the History of Pharmacy. Odznaczona Srebrnym Medalem „Zasłużony Kulturze Gloria Artis”. Przewodnicząca 43rd Inter-

national Congress for the History of Pharmacy oraz kierowniczką grantów MKiDN, NIMOZ oraz MNiSW z programu „Doskonała nauka”. Jej ostatnie najważniejsze publikacje dotyczą Gabinetu Historii Naturalnej księżnej Anny Jabłonowskiej.
e-mail: iarabas@wp.pl

dr hab. **Piotr Daszkiewicz**, prof. PAN, przyrodnik i historyk nauki, doktor nauk biologicznych, doktor habilitowany nauk humanistycznych, profesor w Instytucie Historii Nauki PAN w Warszawie i pracownik Office français de la biodiversité, wieloletni pracownik Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu i współpracownik paryskiej „Kultury” i Instytutu Literackiego w Maisons-Laffitte; interesuje się historią nauk przyrodniczych, historią poznawania Puszczy Białowieskiej i badań nad żubrem, historią kolekcji i muzeografii przyrodniczej oraz historią polsko-francuskiej współpracy naukowej.
e-mail: piotrdas@yahoo.fr

Data zgłoszenia artykułu: 3 lipca 2024

Data przyjęcia do druku: 13 lutego 2025